

Stjepan Radić i HRSS/HSS/ u Dalmaciji od 1918. do 1929. godine

U ovom radu prikazan je razvojni put HRSS/HSS/ u južnoj Dalmaciji od 1918. do 1929. godine. U njemu se ukazuje na uvjete pod kojima se stranka razvijala u najjužnijem kutku Hrvatske. Konstatira se da je njegovo snaženje počelo krajem 1923. god. i da je do 1925. godine ovladalo tim prostorom. Okupljen oko HRSS/HSS/ i Stjepana Radića narod ovog kraja uspio se odhrvati unitarističkoj velikosrpskoj politici i očuvati svoje hrvatstvo.

Hrvatska republikanska seljačka stranka /HRSS/ javlja se u južnoj Dalmaciji 1921. godine. Rekli bi, dosta kasno, ako se zna da je ta stranka osnovana 1904. godine i da je nakon prvih poslijeratnih izbora 1920. za Ustavotvornu skupštinu Kraljevstva Srba, Hrvata i Slovenaca /Kraljevstvo SHS/, bez Dalmacije postigla zavidan uspjeh, izborivši u ostalom dijelu Hrvatske 50 mandata s 55% glasova.¹

HRSS /tada Hrvatska pučka seljačka stranka - HPSS/ na izborima 1920. godine nije istakla svoje liste zato, što tada još nije imala uspostavljene svoje organizacije. Nakon 1918. težaci neokupirane Dalmacije uglavnom su pripadali Hrvatskoj pučkoj stranci, a još više Pokrajinskom težačkom savezu za Dalmaciju koji je pristupio Zemljoradničkoj stranci, čije je vodstvo bilo u Srbiji, kojem je na čelu bio Mihajlo Avramović. Ovaj je Savez uspio okupiti težake Dalmacije na pitanju rješavanja kolonatskih odnosa, čije se ukidanje tražilo kao i podjela zemlje onima koji su je obrađivali, dakle težacima.

Uz navedeno, HPSS u vrijeme izbora 1920. u svojim programskim načelima još nije imala jasan stav o položaju Dalmacije unutar novostvorene države Kraljevstva SHS. Naime, ona još 1921. u svom Ustavu navodi da se teritorij Dalmacije može priključiti samo plebiscitom, dakle, ako to želi samo stanovništvo Dalmacije.² Istina, u navedenom Ustavu HRSS, smatra hrvatskom zemljom koja bi trebala biti sjedinjena s ostalim hrvatskim zemljama. Međutim taj joj ustav zbog posebnih povijesnih i međunarodnih prilika priznaje pravo samoodređenja.³ HRSS se u svezi s tim obvezuje da će “/.../ svu svoju snagu uložiti u to, da se Dalmaciji i dalmatinskim Hrvatima što prije dade prilika, da posve slobodnim plebiscitom, pod međunarodnom kontrolom odluče o svojoj sudbini”.⁴

Treba imati na umu da srpski političari nikada nisu odustajali od svojatanja Dalmacije, posebno južne Dalmacije s Dubrovnikom. Zato je moguće da je pledirajući za plebiscit u

¹ R. Horvat, Hrvatska na mučilištu, Zagreb, 1992. str. 104, 105, 106
Na ovim izborima Hrvatska pučka seljačka stranka postigla je 230.760 glasova.

² Ovaj je Ustav poznat pod nazivom Temeljni nauk ili program HRSS.

³ Ivan Mužić, Stjepan Radić u Kraljevini SHS, Zagreb, 1988., str. 74.

⁴ Isto, str. 75.

Dalmaciji Radić taktizirao. Možda je želio amortizirati prohtjeve centralista i unitarista, znajući ako do plebiscita dođe da će narod, koji je većinom hrvatski, glasati za sjedinjenje Dalmacije s Hrvatskom. Znamo da je Radić Dalmaciju smatrao “najčišćom hrvatskom zemljom”. Moguće je i to da je Radić nastojao prvo osigurati samostalnost za tzv. bansku Hrvatsku, koja mu je trebala biti baza za stvaranje jedinstvene Hrvatske.

Ovakav Radićev stav prema Dalmaciji naišao je na kritiku vodstva nekih hrvatskih stranaka, posebno Hrvatske pučke stranke. Ono je isticalo da Radić zapostavlja Dalmaciju i da se uglavnom orijentira prema banskoj Hrvatskoj koju ono smatra “malom Hrvatskom”. Glasilo Hrvatske pučke stranke iz Dubrovnika *Narodna svijest* u članku “Hrvatski blok i Dalmacija” ističe da Hrvati neće “malu Hrvatsku” jer s druge strane jača “velika Srbija”. Traži se uspostava Jugoslavije u kojoj će u potpunoj ravnopravnosti živjeti Hrvati s ostalim narodima i to ne samo u Hrvatskoj već i na cijelom teritoriju Kraljevstva SHS.

Negodujući na položaj Dalmacije u novostvorenoj državi zastupnici HRSS na sjednici u Zagrebu održanoj 8. i 9. siječnja 1921. god. donose rezoluciju u kojoj osuđuju “šaku dalmatinske gospode” koja je bez odobrenja hrvatskog naroda u Dalmaciji podredila Dalmaciju centralnoj vladi. Zastupnici pozivaju narod Dalmacije /Hrvate u Dalmaciji/ da se odluče hoće li se pridružiti braći u banskoj Hrvatskoj ili će ostati odvojeni od nje. Rezolucija ujedno ističe da Hrvati neće mirovati dok se ne ostvari sjedinjenje Dalmacije s Hrvatskom.⁵ U svezi s tim treba istaknuti da je u razgovoru s jednim beogradskim novinarom za *Daily News London* i *New York Tribune*, na pitanje “na koji način bi se mogao omogućiti dolzak predstavnika hrvatskog naroda u beogradski parlament” Radić odgovorio: “Priznanje hrvatske države na neprijepornom hrvatskom političkom teritoriju Hrvatske, Slavonije, Dalmacije, sada naravski i s Međimurjem, s Kastavštinom /u Istri kraj Rijeke/ i s otokom Krkom, tako da ova suverena Hrvatska može pridržati svoju potpunu unutrašnju samostalnost i da u svojoj konfederativnoj zajednici sa Srbijom ne treba prepustiti ništa drugo nego ono što slobodnom odlukom svoga hrvatskoga narodnog predstavništva u svom hrvatskom državnom parlamentu prizna kao zajedničke međunarodne poslove za međunarodnu zajednicu sa Srbijom”.⁶

Dakle, u krajnjoj liniji Radić je ipak Dalmaciju vidio u jedinstvenoj cjelini s ostalim dijelovima Hrvatske. On u navedenoj izjavi ne postavlja nikakve posebne uvjete da se o pripojenju Dalmacije ostalim dijelovima Hrvatske izjasne njezini stanovnici. Takvo će uvjerenje on zadržati do kraja života. Dapače, on će kao zastupnik Zagrebačke oblasne skupštine inicirati ujedinjenje svih hrvatskih zemalja.

Rezolucija hrvatskih zastupnika od 8. i 9. siječnja 1921. pokrenula je hrvatski orijentirane političare u južnoj Dalmaciji na organizaciju. Stjepan Buć iz Orašca kraj Dubrovnika piše članak u Slobodnom domu pod naslovom “HRSS prema hrvatskom narodu u Dalmaciji”. U njemu ističe, da je banska Hrvatska pozvana da okupi oko sebe sav hrvatski narod i da zastupa njegove interese. Buć ujedno ističe da pokret iz “triju županija prerasta u pokret čitavog hrvatskog naroda koji teži za samostalnošću i slobodom” pa zbog toga “HRSS mora biti predstavnik hrvatskih naroda u cjelini”.⁷

⁵ Z. Kulundžić, “Stjepan Radić i njegov republikanski ustav”, Zagreb, 1989., str. 173. Razgovor Radića s beogradskim novinarom Bralovićem tiskao je “Slobodni dom” u broju 31. od 30. VII. 1922. i list “Hrvat” 29. srpnja 1922. Citirani tekst u tim novinama je cenzuriran. Inače Radić je navedenom novinaru odgovorio još na tri pitanja. Taj je razgovor kasnije prihvaćen kao dodatak Programu HRSS.

⁶ “Slobodni dom”, Zagreb, broj 5 od 7. IV. 1921.

⁷ Državni arhiv Dubrovnik /DAD/, Fond velikog župana dubrovačke oblasti /FVŽDO/, broj 900 od 12. XII. 1922.

Prve vijesti o pojavi promičbe HRSS u južnoj Dalmaciji javljaju se krajem 1921. kada se u Dubrovniku organizira Hrvatski blok. Prvi sastanak Hrvatskog bloka održan je 5. prosinca 1921. godine.⁸ Sve do dolaska Josipa Predavca u Dubrovnik u veljači 1922. nema vijesti o mogućoj političkoj djelatnosti pristaša HRSS u južnoj Dalmaciji. Dolaskom u Dubrovnik Predavec je održao više tajnih sastanaka s pristašama i simpatizerima HRSS. Uz njega je Stjepan Buć koji mu u svemu pomaže.

O aktivnosti Predavca u južnoj Dalmaciji pišu listovi “Slobodni dom”, “Dubrovnik” i “Težačka sloga”. Iz priloga navedenog tiska saznajemo da je Predavec u kontaktima s težacima napao režimske stranke i “samozvane vođe naroda” koji su “odlučivali o narodu bez naroda” misleći pri tom na dalmatinske političare koji su narod protiv njegove volje odgurnuli u Beograd.⁹

Dotadašnju nezainteresiranost HRSS za Dalmaciju Predavec je objašnjavao činjenicom da je u to vrijeme HRSS bio “zaokupljen svojim poslovima” i što su “nakon uspostave nove vlasti centralisti preuzeli u njoj ključn pozicije” onemogućujući normalno organiziranje HRSS. Djelovanje Predavca u južnoj Dalmaciji *Slobodni dom* ocjenjuje ovim riječima: “Činjenica da je došao izaslanik iz Zagreba djelovala je električnom snagom te suzbila onu glupu i sramotnu laž popovaca pučkaša da je tobož Radić ne samo napustio Dalmaciju i Bosnu i Hercegovinu nego da ih je čak izdao Pašiću”.¹⁰ Predavec je pred težacima opravdavao Radićev bojkot Narodne skupštine, ističući da se HRSS i S. Radić nisu htjeli pokloniti u Beograd i “sagnuti šiju” već su ostali na “hrvatskom branilištu gdje je hrvatski seljak iznio potpunu pobjedu”.¹¹

Iznoseći svoje dojmove s puta po Dalmaciji, Predavec navodi: “U selima sam vidio a i u Dubrovniku, da je Dalmacija ne samo starinom naša kao kolijevka hrvatske države nego da po dalmatinskim selima živi isti onaj naš hrvatski seljak ili težak koji evo preko tri godine beskompromisnom snagom i požrtvovnošću brani svoj hrvatski dom i svoja prava na narodnu slobodu”.¹²

Dolazak Predavca u Dubrovnik i dubrovački kraj /Brgat, Zvekovica, Martinići, Gruda i još neka mjesta u Konavlima/ predstavljao je prekretnicu u političkoj djelatnosti HRSS. Od tada postupno ali ne baš brzo niču mjesne organizacije HRSS u dubrovačkom kraju, prvenstveno u Konavlima, Župi dubrovačkoj, Dubrovačkom primorju i na Pelješcu.

Predavecčev boravak u južnoj Dalmaciji pratila je policija. U jednom izvještaju stoji da je Predavec težacima isticao potrebu rušenja “režima koji čini krivicu Hrvatima” pozvavši ih da “ne priznaju Kraljevinu SHS” a da će HRSS “na konferenciji u Đenovi tražiti da Hrvatsku proglasi republikom”.¹³

Nedostaju nam pouzdaniji podaci o osnivanju pojedinih mjesnih organizacija HRSS u dubrovačkom kraju. Znamo samo to da je 18. prosinca 1922. održan sastanak pristaša HRSS u Dubrovniku na kojem je istaknuta potreba da vodstvo stranke uputi agitatore u južnu Dalmaciju koji će “pomoći organizirati narod”.¹⁴ Navedeno upućuje na zaključak da postojeća organiziranost još ne zadovoljava.

⁸ Hrvatski blok osnovan je u svibnju 1921. god. a činili su ga HRSS, Hrvatska zajednica i Hrvatska stranka prava. Ovaj je politički savez osnovan radi ujedinjenja svih snaga hrvatskog naroda u borbi protiv centralizma.

⁹ *Slobodni dom*, 9, 27. II. 1922.

¹⁰ Isto.

¹¹ Isto.

¹² Isto.

¹³ DAD, Fond Kotarskog poglavarstva Dubrovnik, broj 900 od 7. II. 1922.

¹⁴ *Slobodni dom*, 3, 14. I. 1923.

Sredinom 1923. u dubrovačkom kraju postoje dvije kotarske organizacije HRSS, jednoj je središte bilo u Dubrovniku, a drugoj u Žuljani na poluotoku Pelješcu. U to vrijeme mjesne organizacije postoje u Kuni, Janjini, Trpnju, Pijavičini, Žuljani, Trsteniku, Donjoj i Gornjoj Vručici, Crnoj Gori, Putnikovićima, Prizdrini i Stonu /sve na Pelješcu/. U okolici Dubrovnika organizacije su postojale u Ljutoj, Orašcu, Kliševu, Mrcinama, Mandaljeni, Osojniku, Gromačama, Mlinima, Čilipima i Martinićima.

Organizacija HRSS u Dubrovniku osnovana je među posljednjima, 28. listopada 1923. na inicijativu vrlo agilnog člana HRSS Slavka Rudi Bačinića. U broju 1 *Slobodnog doma* iz 1924. Stjepan Buć piše da je organizacija HRSS u Dubrovniku jedna od najmlađih u južnoj Dalmaciji i dubrovačkom kotaru. Uzrok tome bio je taj što je HRSS sporo stjecala ugled i simpatizere u gradu u kojem su postojale jake organizacije Demokratske stranke, Narodne radikalne stranke i Hrvatske zajednice.

Izbori za zastupnike narodne skupštine održani u ožujku 1923. god. pokazali su pravu snagu HRSS. Na tim izborima HRSS je u dubrovačkom kotaru iznijela veliku pobjedu. Iako je na tim izborima istakla svoje liste po prvi put, postigla je 59,42% glasova. Taj rezultat pokazuje da je političko djelovanje njezinih agitatora bilo uspješno. Ono je teška uspjele otkinuti od utjecaja Komunističke partije Jugoslavije, Hrvatske pučke stranke, i Zemljičarske stranke za koje su na izborima 1920. oni uglavnom glasovali.¹⁵ Rezultati izbora u dubrovačkom kotaru pokazuju da je težak prihvatio program HRSS te da “stoji čvrsto i odlučno u borbi za hrvatsko narodno jedinstvo i samoodređenje i republikansku slobodu”.¹⁶

U kotaru Korčula HRSS je doživjela neuspjeh. Uspjeh se nije mogao ni očekivati jer se na otoku Korčuli mjesne organizacije HRSS osnivaju tek nakon izbora 1923. god. Korčulanski je težak na ovim izborima svoje povjerenje dao Zemljičarskoj stranci /Pokrajinskom težačkom savezu za Dalmaciju/ koja je postigla 2173 glasa ili 45,62% glasova. Navedena stranka na ovim izborima ističe dvije liste. Jednoj kojoj je na čelu bio Josip Smodlaka dobila je 1948 glasova a druga 225 kojoj je na čelu bio A Franić.

Na korčulanskom području HRSS će širiti svoje organizacije od kraja 1923. i u 1924. godini. Širenje utjecaja HRSS na otoku Korčuli u to doba potvrđuje i veliki župan Dubrovačke oblasti u dopisu upućenom Ministarstvu unutrašnjih poslova. U tom dopisu on između ostalog navodi da je “propaganda radićevaca zamjetna”.¹⁷ U svezi s tim Kotarsko poglavarstvo Korčula žandarima naređuje da “strogo paze i izvješćuju o svakom političkom gibanju” a osobito o “eventualnom širenju Radićevaca”.¹⁸ Unatoč strogom nadzoru, zabranama i terorom od onih koji su širili Radićev nauku, utjecaj HRSS se na Korčuli širi i jača. Sastanci pristaša HRSS većinom su se održavali u zatvorenim prostorima, najčešće u privatnim kućama, kavanama, krčmama i drugim mjestima. U tim se aktivnostima posebno ističu Josip Rusković i dr Ante Kačić /područje Pelješca i Korčule/, S. Buć i R. Bačinić /područje dubrovačkog kotara/.

U 1924. godini korčulanski težak sve više napušta Zemljičarsku stranku nezadovoljan njenom politikom. Prvenstveno zato što je zanemarivala postojanje hrvatskog problema u državi i što ništa nije poduzimala da se prestane s nacionalnim ugnjetavanjem Hrvata i širenjem velikosrpstva. Neostvarena obećanja o likvidaciji kolonatskih odnosa još su to nezadovoljstvo više jačala.

¹⁵ Hrvatska pučka stranka je na tim izborima postigla 764 glasa ili 15%, Komunistička partija Jugoslavije 1552 glasa ili 30,5% i Pokrajinski težački savez za Dalmaciju 260 glasova ili 5,1%.

¹⁶ *Slobodni dom*, 13, 16. III. 1923.

¹⁷ DAD, FVŽDO, broj 466 od 9. IX. 1923.

¹⁸ Isto.

Širenje utjecaja HRSS u južnoj Dalmaciji provodilo se različito, prema mogućnostima, najčešće na javnim skupovima /zborovi i sastanci/. tamo gdje je pritisak režima bio jak i usmenom predajom, tajno “od usta do usta”. Mnoge krčme bile su mjesta širenja Radićeve propagande. U izvješćima, žandari i policajci krčme nazivaju “narodnim hramovima” i “leglom Radićeve propagande”.¹⁹

Beogradski je režim nastojao po svaku cijenu suzbiti širenje utjecaja HRSS u južnoj Dalmaciji. Radićeva propaganda smatrana je antidržavnom. U mnogim se policijskim izvještajima ocjenjuje kao komunistička. Premetačinom stanova, raspuštanjem sastanaka i zborova, uhićenjem čelnika stranke, zabrane stranačkog tiska bila je redovita pojava. Prijestupnici su se bez sudskih odluka kažnjavali zatvorom ili novčanom globom. Kazne su izricali policijski organi. Nije se prezalo ni od otpuštanja iz službe, oduzimanja obrtnih dozvola, a bilo je i više sudskih procesa.

U 1924. godini u južnoj Dalmaciji bilo je i više stranačkih zborova na kojima su govorili S. Buć, R. Bačinić i J. Predavec. na tim zborovima sudjelovalo je više stotina ljudi, na nekima i do 1500 pa i više. Na njima se objašnjavala politika HRSS i njezin stav o položaju Hrvata u zajedničkoj državi, osuđujući centralizam i velikosrpstvo.²⁰ Žandarske postaje, nadležnim organima svakodnevno dostavljaju vijesti da se na javnim zborovima HRSS “kliče republici”.²¹ Ocjenjujući rezultate politike HRSS list *Hrvatska domovina* konstatira da je težak u dubrovačkom području prihvatio program HRSS, da se povezao s radnikom i obrtnikom te da je tim spajanjem nastala velika i čvrsta zgrada duha, ideja i osjećaja”.²²

Tvrđnju lista *Hrvatska domovina* potvrđuju rezultati izbora za zastupnike Narodne skupštine održani 8. veljače 1925. godine. Na tim je izborima HRSS izvojevala veliku pobjedu. U dubrovačkom kotaru dobila je 5089 glasova /61,93%, a u korčulanskom kotaru 2488 /44,77%/.²³ Jačanje utjecaja HRSS na Korčuli vezano je uz nagli pad utjecaja Zemljoradničke stranke koja nakon tih izbora doživljava potpun slom. U 1926. godini, vodstvo te stranke u Hrvatskoj pristupa HSS /HRSS/.

Zaključenje sporazuma 1925. god. s Narodnom radikalnom strankom, priznavanje Vidovdanskog ustava i ulazak predstavnika HSS u beogradsku vladu imao je jak utjecaj na položaj HSS u državi. Od tada prestaju progoni pristaša HSS, slobodno se širi stranačka promičba i upotrebljavaju nacionalni simboli. Slobodno se pjevaju hrvatske domoljubne pjesme i slično. HSS legalizira i obnavlja svoje organizacije i slobodno politički djeluje.

Sporazum s radikalima u južnoj Dalmaciji prouzrokuje raskol u stranačkim organizacijama HSS. Protivnici politike sporazuma u južnoj Dalmaciji bili su i istaknuti čelnici stranke S. Buć i Ivo Trojanović, te Niko Buško i Zvonimir Nikola Bjelovučić. Kao disidenti HSS-a, oni s pristašama Hrvatske zajednice čine snagu koja se suprotstavlja politici S. Radića.

U veljači 1926. god. S. Radić, kao ministar prosvjete, dolazi u Dubrovnik. U govorima koje je tom prilikom održao kritizirao je postupke radikala, navodeći da politikom koju vod odstupaju od sporazuma. Posebno zamjera dubrovačkim Srbima-katolicima da imaju svu vlast u Dubrovniku iako su u manjini. Radić im zamjerava što se povezuju s Beogradom,

¹⁹ Isto, broj 1557 od 10. VII. 1924.

²⁰ Isto, broj 36 od 7. X. 1924. Buć je u Čilipima istakao potrebu osnivanja hrvatske republike i odcjepljenja Hrvatske od Slovenije i Srbije, a Slavko Bačinić na istom zboru ističe da hrvatski narod mora biti gospodar u svojoj kući.

²¹ DAD, FVŽDO, broj 36 od 7. X. 1924.

²² *Hrvatska domovina*, 6. IX. 1924.

²³ S obzirom na rezultate izbora 1923. u korčulanskom kotaru bio je to ogroman uspjeh. Taj je uspjeh potvrđen i na općinskim izborima 1926.

mimoilazeći Zagreb. Govorima i drugim postupcima S. Radić daje do znanja svima koji su Dubrovnik smatrali “srpskom Atinom” ili “slavenskom Atenom” da je on “hrvatski grad i hrvatska Atena”.²⁴

Posjetivši u Dubrovniku više škola, nezadovoljan načinom objašnjenja pojma jugoslavenstva jedne nastavnice u Učiteljskoj školi, Radić je napustio predavanje i sutradan smijenio direktora škole. Učiteljica i direktor po nacionalnosti su bili Srbi.

Radićevi govori i postupci izazvali su u Beogradu oštru reakciju, posebno u klubu zastupnika narodne radikalne stranke. Da održi suradnju s radikalima, Radić je izjavio da su ga novinari krivo interpretirali.

Sredinom 1926. Radić ponovno dolazi u južnu Dalmaciju. Ovaj je put uz dubrovačko područje posjetio i otok Korčulu te zapadni dio poluotoka Pelješca. Svugdje je bio oduševljeno dočekan i pozdravljen. Posebno su veličanstveni dočeci bili u gradu Korčuli, Veloj Luci i u Blatu. Na zborovima koje je u tim mjestima održao, Raduč je ukazivao na uzroke teškog gospodarskog stanja. Uz navedene osvrtao se i na neravnopravan položaj Hrvata u državi optužujući za to Nikolu Pašića i njegovu Narodnu radikalnu stranku.

Dolaskom na otok Korčulu, Radić je završio proces uključivanja korčulanskog težaka u hrvatski narodni pokret, što je javno dokazano masovnim zborovima na kojima je govorio i sveopćom atmosferom, oduševljenjem koje su mu Korčulani iskazivali. Govori Radića na Korčuli obilježavaju početak raskida njegovog sporazuma s radikalima koji će uslijediti u 1927. U međuvremenu je došlo do sloma disidenata i obnove stranačkih organizacija HSS-a. Tu obnovu pomogli su stranački lideri August Košutić, Stanko Šibenik i Tomo Vojković. Oni dolaze u južnu Dalmaciju, organiziraju stranačke skupove i govore na njima, tumačeći članstvu osnove nove politike vodstva stranke. Tim se aktivnostima učvršćuje donekle poljuljani položaj HSS u nekim mjestima dubrovačkog kotara što je potvrđeno početkom 1927. god. oblasnim izborima i izborima za zastupnike Narodne skupštine u rujnu 1927. Na izborima za skupštinu Dubrovačke oblasti od ukupno 12 zastupnika HSS je dobio 10 zastupničkih mjesta.²⁵ Na parlamentarnim izborima HSS je u južnoj Dalmaciji postigla 5312 glasova /42,83%/. Taj je rezultat za 26% manji od rezultata u 1925.²⁶ Manjak glasova HSS treba prvenstveno pripisati velikoj apstinenciji glasača. Ni jedna se stranka na tim izborima nije ojačala osim što su federalisti i Hrvatska pučka stranka dobili nešto malo više glasova nego 1925. god.

Vijest o atentatu na zastupnike HSS u Narodnoj skupštini 1928. god. Izazvala je u južnoj Dalmaciji zabrinutost i napetost. Spontano su se isticale crne zastave i nacionalne zastave na pola koplja. U Dubrovniku su 21. lipnja organizirane velike javne žalobne manifestacije. Dva dana kasnije, 23. lipnja, održana je prosvjedna sjednica općinskog vijeća, zadušnica u crkvi i velika povorka. Komemoracije i žalobne povorke s misama zadušnicama održane su u svim općinskim mjestima obaju kotareva. U Cavtatu je na javnoj skupštini izglasana rezolucija u kojoj se između ostalog navodi: “Gospodo! Osuđujemo ovaj krvavi ispad i ubijanje onih koji su branili nasjvetije točke kulturnih naroda.”²⁷ U žalobnoj povorci u gradu Korčuli prisusvovalo je oko 2000 ljudi. U govoru koji je tom prilikom održan Pavao Vlašić je istakao da su Hrvati prema Srbima uvijek bili bratski susretljivi u interesu zajedništva ali im se vraćalo suprotno. Do ovih događaja kaže

²⁴ *Slobodni dom*, 6, 10. II. 1926.

²⁵ *Novo doba*, Split, 24, 21. I. 1927.

²⁶ Na ovim izborima HSS je dobio 3317 glasova manje nego 1925. što je rezultat velike apstinencije birača. Oko 4815 birača glasalo je na ovim izborima manje nego na izborima 1925.

²⁷ DAD, FVŽDO, od 26. VI. 1928.

Vlašić ne bi došlo da su se Hrvati kao sluge Srbima dodvoravali i u svemu ih slušali. Načelnik općine Korčula dr. Baldo Cviličević je na tom skupu rekao da je “pogibija pogodila čitav hrvatski narod” te neka se zna da će se “čitav hrvatski narod ubuduće boriti za njegova prava”.²⁸

Radićeva smrt, 8. kolovoza 1928. u južnoj Dalmaciji potakla je još više gnjeva protiv velikosrpskog režima. Ponovno su se na zgradama isticale crne zastave i nacionalne hrvatske zastave na pola koplja. Organizirane su mnoge žalobne povorke, komemoracije i mise zadušnice za umrlim hrvatskim vođom. Veliki župan Dubrovačke oblasti uputio je 11. kolovoza 1928. svim činovnicima i ostalim državnim službenicima okružnicu s uputama da se s pukom postupa taktično i pomirljivo te da se postupcima prema narodu ne razbuktavaju strasti koje bi završile općim nezadovoljstvom i nemirima. U kasnijoj okružnici se ipak od tog stava odstupa, naredbom da su poglavarstva dužna slati na zborove HSS izaslanike, da na licu mjesta mogu spriječiti govornike “koji izražavaju mržnju protiv države kao cjeline i njenih bitnih ustanova”.²⁹ Usprkos tome u Blatu je poslije zadušnice u povodu Radićeve smrti Vicko Šeparović Markota rekao da je Radić poginuo od “razbojničke ruke” a svećenik Ante Makljanić je pozvao mještane Vrućice na Pelješcu da ne budu “zakrpe Srbima na čakširima” i da “ostanu pravi Hrvati”.³⁰ O antisrpskom raspoloženju u Veloj Luci, Kotarsko poglavarstvo Korčula obavještava velikog župana Dubrovačke oblasti da u mjestu “vlada otvoreno negodovanje prema Srbima”.³¹ Slično je bilo i u drugim mjestima. U Stonu, nekadašnjem uporištu Radićevih disidenata, načelnik općine N. Perić, na prosvjednom skupu rekao je da su “Radića ubili neprijatelji Srbi”, pozivajući mještane da svi kao jedan budu “složni u jednoj cjelini”, a kad se pokaže potreba da “svi kao jedan proliju svoju krv za hrvatsko pravo”.³²

Odanost Radiću i njegovoj politici stanovništvo južne Dalmacije izražavalo je i masovnim upućivanjem proglašavanja vodstvu stranke sa izrazom da će slijediti Radićev put i provoditi njegovu politiku. Za vrijeme Radićeva sprovođa u svim općinskim mjestima Dubrovačke oblasti organizirane su žalobne povorke. Kad se Radićevo tijelo spuštalo u grob svi su prisutni u povorkama stali i okrenuli se prema Zagrebu.

Događaji koji su uslijedili nakon atentata u Narodnoj skupštini, pokazali su s kolikom privrženosti su stanovnici južne Dalmacije bili odani Radićevoj politici. Narod je vjerovao Radiću, znajući da će mu njegova politika donijeti slobodu i nezavisnost te da će ga riješiti teškog socijalnog položaja.

Južnoj Dalmaciji stvaranjem Kraljevstva SHS /Kraljevine SHS/, prijetila je opasnost od denacionalizacije. Agresivni velikosrpski i unitaristički elementi koji su se nakon 1918. učvrstili na vlasti u svim općinama južne Dalmacije sustavno su širili velikosrpsvo i jugoslavenstvo, potirući sve što je hrvatsko. Postojeće oporbene snage sve do 1923. godine nisu znale suprotstaviti se toj pogubnoj politici.

Širenjem politike HRSS, koja snaži i jača od kraja 1923. to se stanje mijenja. HRSS na čelu sa Stjepanom Radićem uspijeva organizirati narod. Prihvativši Radićevu politiku, narod se nacionalno osvijestio. Mnogi koji su 1918. oduševljeno prihvatili jugoslavenstvo sada ga napuštaju jer su se uvjerali da je ono u biti bilo velikosrpsvo. U borbi za seljačku

²⁸ Isto, broj 1885 od VI. 1928.

²⁹ Isto, broj 2437 od 22. VIII. 1928.

³⁰ Isto.

³¹ Isto, broj 2371 od 17. VII. 1928.

³² Isto, broj 3368 od 17. VIII. 1928.

republiku i samostalnu hrvatsku državu, a protiv srpske prevlasti i centralizma, nastao je snažan politički pokret koji će ostati trajna snaga hrvatstva na ovom najjužnijem kutku Hrvatske.

Summary

Stjepan Radić and HRSS (HSS) in Dalmatia 1918-1929

Stjepan Radić's oppositional Croatian Republican Peasants Party (Hrvatska republikanska seljačka stranka – HRSS) grew increasingly popular in the twenties. At the 1920 elections it became convincingly the strongest party in Croatia. Nevertheless, the success in Dalmatia was a bit slower. The party's rise in Dalmatia started in 1923 and in 1925 it gained control over the area, as it already happened in other parts of Croatia.

FILOZOFSKI FAKULTET SVEUČILIŠTA U ZAGREBU

ZAVOD ZA HRVATSKU POVIJEST
INSTITUTE OF CROATIAN HISTORY
INSTITUT FÜR KROATISCHE GESCHICHTE

RAD OVI

32-33

ZAGREB 1999.-2000.

Izdavač
Zavod za hrvatsku povijest
Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu

Za izdavača
Neven Budak

Redakcija
Branka Boban
Neven Budak
Mirjana Gross
Franko Mirošević
Iskra Iveljić
Nikša Stančić
Božena Vranješ-Šoljan

Urednički kolegij
Ivo Goldstein
Marijan Maticka
Mario Strecha

Izvršni urednik
Mario Strecha

Adresa uredništva

Zavod za hrvatsku povijest, Filozofski fakultet Zagreb, Ivana Lučića 3
tel. 385 1/ 6120 150, 6120 158, fax. 385 1/ 6156 879

Časopis izlazi jednom godišnje. Izdavanje časopisa sufinancira
Ministarstvo znanosti i tehnologije Republike Hrvatske.

Rješenjem Republičkog komiteta za prosvjetu, kulturu, fizičku i tehničku kulturu SR Hrvatske
br. 6859/1 od 5. X.1982. časopis »Radovi« oslobođen je plaćanja poreza na promet proizvoda.

Časopis je registriran u Ministarstvu znanosti i tehnologije
Republike Hrvatske pod brojem UP-547/2-84-1984.

Naslovna stranica

Iva Makvić

Prijevod sažetaka

Marina Denona-Krsnik (njemački)

Ivo Goldstein (engleski)

Tisak

KRATIS, Vrapčanska 15, Zagreb

Tiskanje završeno u srpnju 2001. godine

Naklada

300 primjeraka

CIP - Katalogizacija u publikaciji
Nacionalna i sveučilišna biblioteka, Zagreb

UDK 949.75

RADOVI 32-33

/ [uređivački odbor Ivo Goldstein... et al.]. - Zagreb

: Zavod za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta,
1999.-2000. – 520 str. ; 24 cm

– Summaries.

ISBN 0353-295X